

of category of addressee. In this case category of addressee is closely associated with the implementation of category of addresser, namely the factor of the speaker-author.

In the literary communication the reader addressing is closely connected with the implementation of the author's position. First speaker-author uses the representation of addresser factor as the author's «I», separating himself from the narrative.

The recipient factor in fiction is heterogeneous in nature. Orientation of the text on the reader requires the development of readers' typology that primarily involves the separation of readers into potential (imaginary) and real. Verbal means of realization of the real reader are caused by a term – horizon of expectations that is adequacy of communicative intentions of the reader and real textual communication. The author focuses on the reader, able to understand the author's intention, but not always correspondence between the intentions of the speaker and communicative competence of the recipient is available, as well on the contrary: the recipient's expectations do not always correspond to what is presented in the text.

Besides the real reader, who the author counts on and manifests this through the relevant language means, the imaginary reader is represented in the literary text. Imaginary readers simultaneously belong to intratextual space and objective reality, they exist as a real persona and are talking to the author in the text. This position has a certain convention, as addressee is double oriented – outside and inside the text.

Key words: addressability, non-textual addressing, imaginary reader, real reader, markers of non-textual communication.

Отримано: 11.10.2015 р.

УДК 398.98

Павлова А.К.

ТРИАДА ПРАВДА – ДОБРО – СПРАВЕДЛИВІСТЬ У НАЙМИТСЬКИХ ТА ЗАРОБІТЧАНСЬКИХ ПІСНЯХ

В українській епічній пісні оригінальним чином реалізується людинотворча функція культури. Особистість як джерело і носій культури постає в центрі нарації відповідних фольклорних зразків. Зміни ментальності, які відбуваються в ході соціалізації індивіда, під впливом викликів історії стають найактивнішою рушійною силою суспільства, породжуючи сучасні форми міжособистісної взаємодії, концепції конструювання реальної дійсності. Оскільки епічна пісня є відображенням історії народу, то коло моральних проблем, у свою чергу, пов'язане з трансформаційними процесами.

Серед ментальних рис українців виокремлюють кмітливість, щедрість, відкритість, волелюбність, гостинність, доброзичливість тощо. Серед концептів, які моделюють мовну картину світу, – «добро», «правда», «справедливість», «доля» тощо. Українці віддавна вірили в долю, розмірковуючи про суще і належне в своєму бутті. Асоціативно лексема доля пов'язана в традиційній культурі із поняттям щастя. Аналіз культурологічного контексту засвідчує, що в українському соціумі сам концепт доля сприймався позитивно: Степ та воля – козацька доля; То божа воля, чи щаслива, чи нещасна доля; Своєї долі і конем не об'їдеш; Кому щастя, тому й доля [7, 56].

Морально-етичні проблеми українського фольклору досліджували Я. Гарасим, В. Давидюк, М. Дмитренко, Л. Дунаєвська, Г. Разумцева та інші. Зокрема, Я. Гарасим зосереджує увагу на аксіологічних вимірах етноестетики пісенних жанрів традиційної культури. До основних моральних імперативів українського етносу дослідник відносить благородність міжособистісних взаємин і чистоту дошлюбних стосунків молоді, відданість предківським звичаям і національним традиціям, ушляхетнення вірної дружби та побратимства, пошану до праці та освітньо-розумове вдосконалення, засудження вбивства, зради та відступництва у всіх його проявах [1].

Однак численні наукові праці не вичерпують кола питань, пов'язаного з філософським осмисленням триади правда – добро – справедливість у епічній народній поезії, що є *метою нашої публікації*.

Тлумачення поняття долі нерозривно пов'язане з осмисленням діалектики добра і зла. Християнський мислитель Лактанцій розвиває думку, що Бог розмістив рівні добра і зла таким чином, щоб якість добра люди пізнавали зі зла, а якість зла – з добра. Без зла і пороку, на думку теолога, добродієність не могла б мати свого значення і ціни. Добро вдосконалюється і зміцнюється

у процесі боротьби зі злом. Отже, у фундаменті світобудови добро і зло поруч із антитетичними парами: вогнем і водою, теплом і холодом, заходом і сходом [13, 46].

Проаналізувавши тексти епічних пісень, зокрема заробітчанських, бачимо, що з'ясування сутності дилеми добро – зло пов'язане з осмисленням концептів правда, істина, справедливість. Тяжке економічне та соціальне становище селян на українських землях відображено через репліки героїв твору. Конструювання моделі реальної дійсності співвідноситься з негативним емотивним фоном, який створюється наявністю зла. Низка семантичних полів будується навколо лексем найми, заробітки, чужина, а уникання іменників щастя, добро, радість сприяє творенню емотивності. Модус осмислення добра і зла в заробітчанських піснях пов'язаний із зміною оціночних уявлень, зокрема про родину і родинні стосунки. Нова об'єктивна реальність пов'язана з усвідомленням несправедливості на різних рівнях, зокрема родинного кола: Чорна хмара в полонині, / Як же тяжко у чужині, / Чи всім людям, чи лиш мені Так горенько у чужині. / Бо чужина – не родина, / Плаче серце, як дитина, / Плаче воно, знає чого: Нема правди ні од кого / Ні од сестри, ні од брата, / Ні од мами, ні од тата [8, 186].

Зокрема, образ матері – уособлення любові, добра, милосердя в традиційній пісенності – сприймається у площині недоречностей, збайдужілості, нейтральності. Власне, екзистенція героя, що є, з точки зору філософії, переживанням власного існування, постає в центрі нарації. Цілий цикл пісень оповідає про долю дівчини, яку віддає в найми рідна мати через бідність. Неможливість прогнати велику родину завела у безвихідь, що можна оцінювати як екстремальну ситуацію. А, за свідченням філософів, на відміну від ситуації середнього рівня, екстремальна ситуація не може бути вирішена раціональним шляхом, тому така подія має ірраціональний характер.

На думку Шпітеллера, цілком правильний початковий моральний принцип поступово втрачає відповідний зв'язок із реальною дійсністю через те, що він виявляється непридатним охопити всю повноту явищ буття, дати відповідь на виклики суспільства. Наведемо для прикладу пісню «Ой крикну я, гукну»: Ненько ж моя, квітко, / Як у строку гірко / Ні їсти, ні пити, / Ні сісти спочити. / Ненько ж моя, вишня, / Чи я в тебе лишня, / Що ти мене в строк послала, / А я не привишня. / Ненько ж моя, пава, / Я в тебе пропала, За чужою роботою / Горенька достала [5, 745].

Епічна пісня, яка виокремлюється новим для того часу сюжетом, успадкувала і традиційні елементи, зокрема, формульні звертання, у яких мати порівнюється з квіткою, вишнею, павою, семантика яких асоціативно поєднана із гіркотою, образою, нерозумінням [11, 87].

Тему справедливості, яку розглядаємо в контексті наймитських пісень, учені називають чи не найскладнішою в усій соціальній філософії. Варто зауважити, що ця етична проблема репрезентована сьогодні концепцією Аристотеля, деонтологічною етикою дискурсу, прикладною етикою тощо. Від античних філософів до представників німецької класичної філософії (І. Канта та Г. Гегеля) справедливість детермінувалася як моральна чеснота. Згідно з концепцією розподільної справедливості домінантою функціонування соціуму повинна стати радикальна форма ціннісного рівноправ'я між суцими суб'єктами: життя іншого настільки ж ціннісне і важливе, як і моє власне [6, 7].

Показ несправедливості – в основі концепції наймитських та заробітчанських пісень. Сприйняття об'єктивної реальності пов'язане з усвідомленням соціальної нерівності, а особливої гостроти набуває категорія честі та гідності людини, яка, потрапляючи в найми, терпить приниження через неможливість гідно жити та вільно діяти: Ой гаю, гаю, я в тобі не буваю; / З тобов, багачу, з тобов ся не рівняю. / В тебе, багачу, є воли та й корови, / В мене, бідної, є тільки чорні брови. / В тебе, багачу, воли, корови ричуть, / В мене, бідної, чорні очки кличуть. / В тебе, багачу, є служниця та й слуги, / В мене, бідної, рученьки слухні [5, 184].

Як відомо, розподільна справедливість насамперед передбачає існування конфліктів у суспільному житті; і, зважаючи на це, вона покликана гармонізувати антиномії [12, 57]. Проаналізувавши тексти наймитських і заробітчанських пісень, бачимо, що в багатьох із них наявне не лише обурення, але й реальні погрози тим членам соціуму, які, на думку скривджених, є винуватцями кризових ситуацій: Уже сонце над липкою, / Труси, пане, калиткою! / Труси, не труси – / По копі даси. Гей! / А як прийдеш прохати, / Дамо в спину лопати!./ Дамо, піддамо / Ще й проженемо. Гей! [14, 640 – 641].

Отже, опис картин важкої підневільної праці заробітчан дає змогу з'ясувати, що добро асоціюється з гідним життям на батьківщині, підтримкою родини, вірністю у стосунках, вільною працею, добробутом. Пошук правди стає аксіомою концепції цих творів, причому правда, добро, справедливість стають компонентами єдиної тріади.

Тема правди і справедливості у наймитських і заробітчанських піснях нерозривно пов'язана з проблемою свободи волі людини, яка залишається актуальною і в сучасному науковому дискурсі. Зокрема, В. Осін у своїх студіях зауважує, що, приймаючи за необхідне положення про свободу

як про «пізнану необхідність» у межах необхідної соціально допустимої поведінки, як про «спосіб існування людини», її буття, треба брати до уваги, що всі ці якості врешті-решт повинні знаходити вихід у «свободі вибору» людини. Вчений вкотре підкреслює, що саме в цьому аспекті, коли йдеться про автономність, суверенність, незалежність, об'єктивується власна значимість члена соціуму, завдяки цьому він підвищується над панівними колективістськими, конфесіональними та іншими формами самовираження [10, 48].

На прикладі наймитських і заробітчанських пісень бачимо, що герої цих творів із-за соціальних обставин позбавлені свободи вибору і тому не можуть стати по-справжньому щасливими. Свобода постає для них сутністю справжнього, повноцінного буття.

З особливою гостротою постає проблема свободи в епічних піснях про строкову службу, оскільки найняті на певний період до заможного селянина або поміщицької економії робітники ставали невольниками, яких чекала важка праця, жажливі умови побуту, погане харчування, жалюгідна плата, а почасти й безоплатність, що принижувало людську гідність. У багатьох творах детально описано умови життя та праці «строкових» робітників: Іде наймит із панщини, на воли фукає, / Господиня зо всіх мисок страву ізливає: / «Ой на ж тобі, наймитоньку, вечеру з обідом, / Як ся ще тим не поживиш, то доїж си хлібом! / А не бери, наймитоньку, зо стола цілого, / Але гляди поза комин шкиринки сухого!» [9, 219 – 220].

Нічим не відрізнялися життєві обставини робітників, які працювали на заводах. Гострі соціальні проблеми тогочасного робітництва та протест проти несправедливості показані І. Франком у повісті «Борислав сміється». Подібні за тематикою й заробітчанські пісні кінця 19 ст. – поч. 20 ст., які описують ту епоху. Наведемо для прикладу пісню «Що в Носівці на заводі»: Що в Носівці хлопці модні, / По три дні сидять голодні, / Як наварять нам борщу, – / Хоть собаці підтащу; / Як укинуть барана, – / Тільки кісточка одна; / Ми кісточку обгризем, / На роботу рано йдем, / Із роботи пізно йдем, / Дрібненькіі слези ллем [3, 129].

Етична проблематика заробітчанських пісень пов'язана з усвідомленням героями діалектичної єдності поняття істини та блага, оскільки істина є домінантою та рушійною силою пізнання, а благо є основою та рушійною силою діяльності. Особистість, якій доводиться щоденно виявляти антагонізм існування різних соціальних спільнот, споглядати добробут інших, переживати екстремальну ситуацію, не має врешті-решт змоги спроектувати власну діяльність на досягнення справжнього блага. Сучасні вчені, порівнюючи гносеологію та етику, пояснюють, що для етики визначальним є пошук блага, яке вважається істинним [2, 12].

Аналіз наймитських та заробітчанських пісень дає змогу виокремити коло моральних цінностей їх героїв. Заможне життя, яке доводиться спостерігати у наймах, вони сприймають через призму ціннісних імперативів: воно засноване на несправедливості і не може стати основою концепції блага (добра). Комплекс лексичних засобів, які використано при описі реальної дійсності, емотивно пов'язаний з осудом, неприйнятністю способу життя заможних верств: У неділю багачський син / На конику грає, – / Бурлак бідний напас воли / Та вже й запрягає. / Бурлак бідний напас воли / Та вже й запрягає. [4, 38].

Заробітчанські та наймитські пісні описують трагічні сторінки історії українського народу. Через рецепцію головних героїв репрезентується коло моральних імперативів, розпізнається модус осмислення тріади правда – добро – справедливість. Прагнення до людського щастя, істинного блага – в основі концепції цих фольклорних зразків, де естетичне поєднується з етичним, етичне з раціональним.

Список використаних джерел

1. Гарасим Я.І. Аксиологічні виміри етноестетики народнопісенних творів // Я.І. Гарасим [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://philology.knu.ua/files/library/folklore/38/6.pdf> – Назва з екрану.
2. Гусейнов А.А. Мораль как предел рациональности // Вопросы философии. – 2012. – № 5. – С.4 – 17.
3. Журнал «Этнографическое обозрение». – 1897, II.
4. Збірник українських пісень. Зібрав і у ноті завів М. Лисенко. Вип. I-VII. – К., 1868 – 1911.
5. Історичні пісні. – К. : Вид.АН УРСР, 1961. – 1067 с.
6. Кочергин М. С. Феномен социальной справедливости : автореф. дисс... канд. фил. наук ; 09.00.11 -социальная философия / Михаил Сергеевич Кочергин. – Тверь, 2007. – 20 с.
7. Митяй З.О. Этнокультурные особенности языковой картины мира / З.О. Митяй // Проблемы концептуализации действительности и моделирования языковой картины мира: сборник научных трудов. – М. – Архангельск, 2013. – С. 28-32.
8. Народні пісні в записах Михайла Павлика / упорядкування і примітки О. Дея та В. Качкана. – К. : Музична Україна, 1974. – 319 с.

9. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким. – Часть I. – Отд. 1. – М., 1878.
10. Осин В.Н. Общеизвестные социальные ценности (свобода, право, права и свободы, государство) и правовой менталитет / В.Н. Осин // Вопросы философии. – 2012. – № 9. – С.46 – 55.
11. Павлова А.К. Співанка-хроніка: специфіка фольклорної традиції : дис...канд.філол.н. : 10.01.07. – фольклористика / Алла Казимирівна Павлова . – К., 2007. – 192 с.
12. Пионткевич Л.Ю. Проблема справедливости в социальной философии / Л.Ю. Пионткевич // Философия и общество. – 2009. – №2(54).
13. Савельев В.П. Этика : навчальний посібник. – 2-е вид., виправл. / В.П. Савельев. – Л. : Манголія 2006, 2008. – 244 с.
14. Українські народні пісні. Пісні суспільно-побутові. – К. : Музична Україна, 1967. – 736 с.

Анотація. У центрі статті – модус осмислення життєвої тріади правда – добро – справедливість у наймитських та заробітчанських піснях 19 – поч. 20 ст.

Етична проблематика пісень цього жанру пов'язана з усвідомленням героями діалектичної єдності понять істини та блага, оскільки істина є домінантою та рушійною силою пізнання, а благо є основою та рушійною силою діяльності. Особистість, якій доводиться щоденно виявляти антагонізм існування різних соціальних спільнот, споглядати добробут інших, переживати екстремальну ситуацію, не має врешті-решт змоги спроектувати власну діяльність на досягнення справжнього блага.

Ключові слова: наймитські пісні, заробітчанські пісні, моральні імперативи, добро, правда, справедливість, істина, благо.

Summary. In the center of the article – a mode of understanding the vital triad true – good – justice and migrant *naumytskyh* 19 songs – beginning . 20.

Understanding the dilemma of good – evil associated with understanding concepts of truth, truth, justice. Severe economic and social situation of the peasants in the Ukrainian lands heroes reflected through the reception of the work. Constructing models of reality correlated with negative emotional background that is created by the presence of evil. A number of semantic fields built around tokens employment, earnings, foreign land, and avoiding tokens happiness, goodness, joy is helping to create *emotyvnosti*. Modus understanding of good and evil in migrant songs associated with changing notions of value, in particular, family and relationships.

In particular, a mother – the personification of love, kindness, compassion – seen in a plane irrelevant, *zbayduzhilosti*, neutrality. Actually, the existential hero, that is, in terms of philosophy, the experience of his own existence, appears in the center of the narrative. A cycle of songs tells of the fate of the girl, which pays rent own mother because of poverty. Failure to feed a large family has got in position, which can be viewed as an extreme situation. And, according to philosophers, in contrast to the average level, extreme situation can not be solved in a rational way, so this event is irrational.

Ethics issues associated with migrant songs awareness heroes dialectical unity of concepts of truth and good, because the truth is the dominant and driving force of knowledge, and the benefit is the basis and driving force behind the activity.

Key words: *naumytski* songs, migrant song, goodness, truth, justice, truth, good semantic field.

Отримано: 15.10.2015 р.